

[Home](#) > [Kennis & Publicaties](#) > [RKD Stories](#)

Van archief tot tentoonstelling – Een zoektocht naar Wilhelm Martin

Door Marie Mundigler op 1 mei 2025

Tijdens mijn stage bij het Mauritshuis in 2018 kreeg ik de ogenschijnlijk eenvoudige opdracht meer te weten te komen over oud-directeur Wilhelm Martin. Niemand had toen kunnen weten dat deze opdracht de basis zou leggen voor jarenlang onderzoek naar Martin, en niet alleen een masterscriptie, maar ook artikelen, een boek, een tentoonstelling en uiteindelijk een promotieonderzoek zou opleveren. Dit was niet mogelijk geweest zonder het archief van Martin, dat bij het RKD berust. Wilhelm Martin was een veel veelzijdiger en interessanter figuur dan gedacht, en erg belangrijk voor de geschiedenis van het Mauritshuis, waar hij tussen 1909 en 1947 de scepter zwaaide.

1. Wilhelm Martin in de directeurskamer van het Mauritshuis, ca. 1910. Den Haag, Archief Mauritshuis

Wie was Wilhelm Martin?

Wilhelm Martin werd in 1876 in Quackenbrück (Duitsland) geboren. Zijn ouders waren Johann Karl Ludwig Martin (1851-1942) en Anna Christina Maria Fittica (1846-1906). Toen hij één jaar oud was, verhuisde het gezin naar Nederland omdat zijn vader hoogleraar geologie werd aan de universiteit te Leiden. Het gezin vestigde zich aldaar op de Breestraat 55. Martin had twee jongere zussen en twee jongere broers. Na het gymnasium bezocht te hebben, had Martin de ambitie om kunstenaar te worden. Vermoedelijk op aandringen van zijn vader begon hij in plaats daarvan een studie letterkunde in Leiden, die hij in 1901 afrondde met een proefschrift over de kunstenaar Gerrit Dou.¹ (#footnote1_gU2X05n80Ariu5PAC-Dq7CVCY1K7yE2wsxzXdsQzVG8_evrSuOeSm5MT) Dit was het eerste kunsthistorisch proefschrift dat in Nederland verscheen. In hetzelfde jaar startte Martin als onderdirecteur in het Mauritshuis. Hiermee begon een drukke periode. Hij publiceerde veel, was lid van verschillende organisaties en werd privatdocent kunstgeschiedenis in 1904. In 1906 trouwde hij en een jaar

later werd hij benoemd als buitengewoon hoogleraar aan de Universiteit Leiden. In 1909 volgde hij Abraham Bredius op als directeur van het Mauritshuis. In 1934 werd Martin daarnaast nog benoemd tot directeur van Rijksmuseum Hendrik Willem Mesdag in Den Haag en kort daarna ook nog als directeur van het Prentenkabinet van de Leidse Universiteit. Hij legde zijn functie als rijksambtenaar pas in 1953 neer, nauwelijks een half jaar voor zijn dood in 1954.

Martin bleef, in tegenstelling tot collega's zoals zijn flamboyante, eigenzinnige voorganger Bredius, graag op de achtergrond. Zijn naam is dan ook minder goed blijven hangen, terwijl hij cruciale bijdragen heeft geleverd op het gebied van de kunstgeschiedenis van de zeventiende eeuw en de restauratie en conservering van oude schilderijen. Uit zijn archief en de beschrijvingen van anderen komt een beeld naar voren van een man met diplomatieke gaven, in staat om te bemiddelen tussen verschillende partijen en om koel en beheerst te blijven. Daarbij ontpopte hij zich als een nauwkeurige onderzoeker en strategische denker, die voor elke omstandigheid al lang van tevoren een plan had bedacht. Deze houding kwam hem gedurende zijn hele carrière goed van pas en stelde hem in staat om nuchter te blijven wanneer hij in contact kwam met mensen wier opvattingen hij niet deelde.

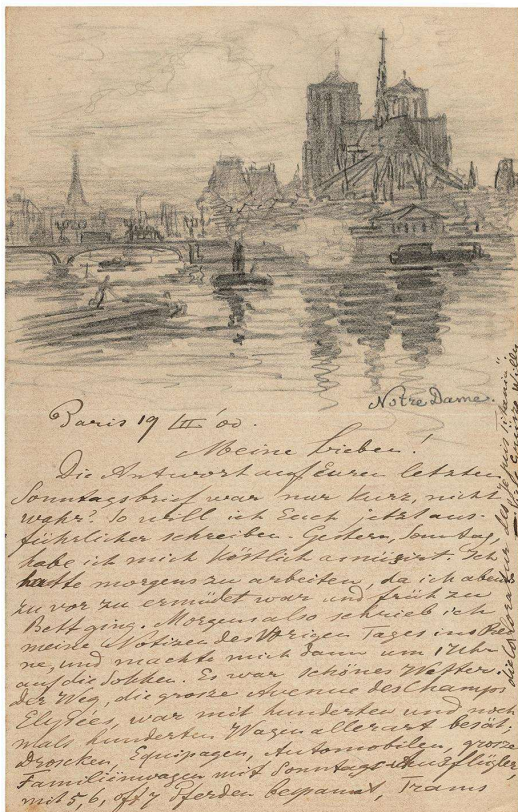
(Her)ontdekking van een archief

De eerste stap in mijn zoektocht naar Wilhelm Martin, over wie ik vrijwel niets wist, was het [Archief Wilhelm Martin](https://research.rkd.nl/nl/detail/https%3A%2F%2Fdata.rkd.nl%2Farchives%2F110050832?c=q%3D110050832%26filters%255B0%255D%255Bfield%255D%3Ddb%26filters%255B0%255D%255Bvalues%255D%255B0%255D%3Drkdarchives) (<https://research.rkd.nl/nl/detail/https%3A%2F%2Fdata.rkd.nl%2Farchives%2F110050832?c=q%3D110050832%26filters%255B0%255D%255Bfield%255D%3Ddb%26filters%255B0%255D%255Bvalues%255D%255B0%255D%3Drkdarchives>)

op het RKD. Het archief is een waardevolle bron, niet alleen voor het leven van Martin, maar ook voor zijn betekenis als onderzoeker van de Nederlandse schilderkunst van de zeventiende en negentiende eeuw. Martin was altijd nauw aan het RKD verbonden: hij kende de oprichters Cornelis Hofstede de Groot en Frits Lugt goed, en de eerste directeurs Hans Schneider en Jan Gerrit van Gelder nog beter. Hij was ook van het begin af aan betrokken en steunde de oprichting van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie op de Korte Vijverberg 7, op een steenworp afstand van 'zijn' Mauritshuis. Zo schonk hij bijvoorbeeld veel foto's en catalogi van het Mauritshuis aan het RKD. In 1949 deed hij zijn eerste officiële persoonlijke schenking, die bestond uit een zorgvuldige selectie van onderzoeksmateriaal en een grote hoeveelheid reproducties, die in de beeldcollectie van het RKD zijn opgegaan.²

(#footnote2_5SYftTUUIj3COaLuAwwmnCCUDLLUJywn1DBp7n2LZM_fClrt6JOplzl) Na zijn dood werd het Martin-archief nog verder uitgebreid met schenkingen van zijn weduwe, kinderen en kleinkinderen. De stukken in deze onderdelen, waarvan enkele pas een paar jaar geleden zijn toegevoegd, zijn minder bewust uitgekozen en bevatten daardoor veel persoonlijke correspondentie en foto's. Dat maakt het Martin archief, hoewel het zeker niet compleet is, van grote waarde. Ondanks deze veelheid aan informatie is er tot nu toe nog maar weinig onderzoek naar Martin gedaan.³ (#footnote3_q1tDyvrdbXkUEkC07I54EDnolxOWZQIvL7ldzWYdbrc_ft22fMoxlJJY)

Het archief was dan ook nog vrijwel onaangeroerd toen ik startte met mijn onderzoek. Rudi Ekkart, voormalig directeur van het RKD, had het bekeken en over Martin geschreven, maar het was niet geïnventariseerd en veel van de recentere verwervingen zaten nog ongeordend in oude schoenendozen.⁴ (#footnote4_OuGoHDo8kOKPj4-QbP3GhEYo4WO-wPpcbnMnzQJNP9s_myKilP7YnNSX) Bij bijna zes meter archief stond ik dus voor de grote uitdaging uit deze overweldigende hoop van brieven, knipsels, fiches, foto's en notities een beeld van een persoon en van een leven te destilleren. Al snel bleek dat Martin veel meer gedaan heeft dan we dachten, te veel om in mijn masterscriptie te behandelen, maar vanwege de rijkdom aan interessante verhalen wilde ik me langer met Martin bezighouden. Door mijn onderzoek kon ik het Martin-archief uiteindelijk ordenen en inventariseren, waardoor het makkelijker is naar bepaalde archiefstukken te verwijzen en ze terug te vinden. Bovendien wordt het zo voor andere geïnteresseerden duidelijk wat zij in het archief kunnen vinden.

1 / 3: Brief van Martin aan zijn ouders uit Parijs, 19 februari 1900, Den Haag, RKD, Archief Wilhelm Martin (0327), inv.nr. 152

4
 Keen
 em
 Kyn
 ken
 Kere
 ke E
 sche
 dan
 denn
 bur
 Er
 ker
 Ag
 Ge
 Gif
 Ag
 I
 zur
 K
 wie
 per
 soll
 dem
 se
 eine
 de
 met
 der
 mi
 post
 ist
 ich
 ken

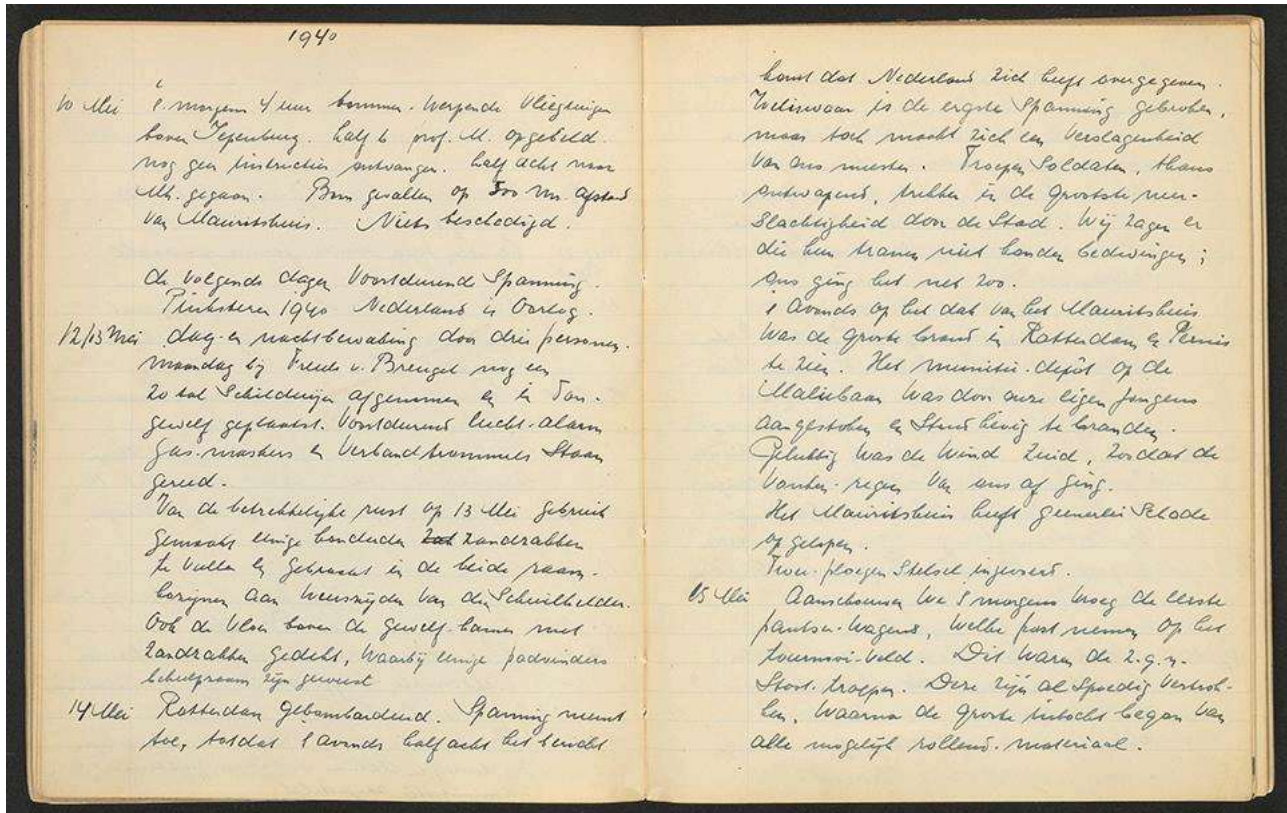

2 / 3: Brief van Martin aan Martin (0327), inv.nr. 152

Europareis

Heel interessant zijn bijvoorbeeld de brieven die Martin naar huis stuurde tijdens zijn Europareis in 1900. Hij werkte toen aan zijn proefschrift over Gerrit Dou onder begeleiding van professor Blok en had een stipendium gekregen om een aantal maanden door Europa te reizen met als doel zoveel mogelijk werken van deze schilder te zien en de buitenlandse archieven te raadplegen. Dit was een mooie kans voor de jonge Martin om zijn weg te vinden in de kunsthistorische wereld en vele belangrijke experts en verzamelaars te leren kennen. In de brieven aan zijn ouders beschreef hij uitvoerig (in het Duits) wat hij op zijn reis mee had gemaakt, wie hij had leren kennen en wat hij gezien had. Hij schetst een mooi beeld van het Europa van het *fin de siècle*, maar bouwde ook zijn kunsthistorische kennis op. In een dik notitieboek noteerde hij nauwkeurig alle musea en verzamelingen en de schilderijen die hij daar had gezien. Vaak schreef hij niet alleen de basisgegevens op, maar ook zijn mening over toeschrijvingen en kwaliteit, soms zelf met een kleine schets van het werk.

5. Logboek van de ambtenaar van administratie, bladzijde 10-15 mei 1940 met aantekeningen van Mense de Groot, Den Haag, Mauritshuis, bibliotheek.

Huis in de storm

Naast het Martin-archief was ook het archief van het Mauritshuis een nuttige bron, vooral in samenhang met elkaar.⁵

(#footnote5_9cfTIGAKGHdYmHBTxp-yTWUSOj689P1so-nCmFSp9k_cwrr6xPIE9kM) Dit geldt onder andere voor de periode van de Tweede

Wereldoorlog. Al sinds de vondst in 2012 van een klein logboekje van de 'ambtenaar van administratie', waarin de in 1940 in deze functie aangestelde Mense de Groot uitgebreid over de oorlogsjaren schreef, had het Mauritshuis het idee om ooit diepgaand onderzoek te gaan doen naar de eigen geschiedenis van die tijd. Toen ik in Martins archief documenten uit de oorlog aantrof, viel dit mooi samen met de plannen van het museum. In 2021 ging het driejarig onderzoeksproject *Mauritshuis in oorlogstijd* van start, met onderzoekspartners RKD en NIOD, en met steun van het Mondriaan Fonds in het kader van de subsidieregeling 75 jaar vrijheid. Na afloop van het project werden de onderzoeksresultaten naar buiten gebracht door de wetenschappelijke publicatie *Huis in de storm – Mauritshuis in oorlogstijd* (<https://www.waanders.nl/nl/huis-in-de-storm-het-mauritshuis-in-oorlogstijd.html>) en de gelijknamige tentoonstelling in het Mauritshuis (nog te zien tot 29 juni 2025). Aan dit onderzoek mocht ik meewerken, en het bracht me in contact met de nazaten van Martin, die ik bereid vond mij te steunen en mij toegang tot het familiearchief te geven. Veel van het daar aangetroffen bronmateriaal is daarna aan het Martin-archief in het RKD toegevoegd.

VERANTWOORDING

NIEUW VOOR PUBLICATIE BESPEELD.

Gedurende de 53 jaren van mijn ambtenaarschap heb ik van de zijde van de Regering niets dan steun en medewerking ondervonden, vooral ook in voor het Mauritshuis moeilijke tijden.

Eerst heb ik 8½ jaar als Onder-Directeur gewerkt onder de Directie van Dr. A. Bredius, een geniale, maar lastige, opwiegende, door zijn rijkdom verworven man, wiens vertouwen ik mocht verwerven, vermedelijkt door mijn groote geestdrift, want die eigenschap had ik met hem gemeen. Hij liet steeds meer aan mij over, want hij was veel weg.

Op zijn aanbeveling werd ik 1 Juli 1909 Directeur en werd Bredius adviseur. Helaas, had noch hij noch ik in deze een instructie. Ik was toen 33 jaren. Van dat oogenblik was mijn steven erop gericht, de schilderijen, door Dr. Bredius aan het Mauritshuis in bruikleen gegeven, voor dit Museum te behouden. (Met waren er tenslotte 25, waaronder Rembrandt's, Saul en David en nog 4 andere Rembrandt's.)

Dit is mij tenslotte gelukt, ondanks de permanente achterbeksche tegenwerking van Bredius' pleegzoon.

Toen Bredius in 1921 al zijn schilderijen uit het Mauritshuis wilde verwijderen, heb ik ervaren, hoe ik op geheel onverwachte hulp kon rekenen. Ik noem slechts de namen van Koningin Emma, de Ministers van Karnebeck en de Visser, en de Tweede Kamer.

Ik heb toen mijn ambt op willen geven, mits Bredius zijn schilderijen aan het Mauritshuis zou schenken. Maar dat wilde hij niet.

Er was voor mij als Directeur veel te doen. Een telefoon had ik gelukkig, na den Frans Hals diefstal, tot mijn beschikking.

Het gebouw was verwaarloosd en bij storm en regen lekte het en woeden de pannen van het dak. Met buitengewone medewerking van den Rijksgebouwdienst werden de zaktoten, die midden over den zolder liepen, verwijderd en verkreeg het Mauritshuis een prachtig leien dak. Ook de ventilatie in de zalen werd verbeterd.

De wegens hun grootte hinderlijke schilderijen, die het Kabinet-karakter van het Mauritshuis schadden, werden verwijderd, o.a. naar het Frans Hals Museum te Haarlem, waar zij zeer welkom waren.

Aangezien de legaten en schenkingen der Haagse aristocratie allengs ophielden, begon ik de industrielen voor het Mauritshuis te interesseren, vooral door hen te helpen bij het aankopen voor hun eigen verzameling. Waardevolle schenkingen voor het Mauritshuis (o.a. Jan Steen's "Luitpeelster" en de schenking Deterding) waren hiervan het gevolg. Dr. A. P. Philips, A. G. van den Bergh, W. Heck behoorden tot de schenkers. Als ik geld te kort kwam, vulden zij vaak het ontbrekende aan. Ik kon op deze wijze en met de hulp der Ver. Rembrandt veel aankopen. De Regering hielp mij krachtadig, door het budget te

1 / 5: Verantwoording, bijlage bij de ontslagname van Wilhelm Martin als rijksambtenaar, 1953, Den Haag, RKD, Archief Wilhelm Martin (0327), inv.nr. 175

2 / 5: Verantwoording, bijla Haag, RKD, Archief Wilhelr

Directeur in oorlogstijd

Martin, als directeur in oorlogstijd, vervulde een centrale rol in het onderzoek naar het Mauritshuis in de Tweede Wereldoorlog. Het was echter nooit de bedoeling geweest dat hij zo lang directeur zou blijven. In 1941 had hij de pensioengerechtigde leeftijd bereikt en wilde hij de leiding aan zijn beoogde opvolger J.G. van Gelder overdragen. Maar van de Duitse bezetter mocht dat niet: Van Gelder was met een vrouw getrouwd die volgens de nazistische afstammingsleer 'half-Joods' was. Een paar maanden lang brainstormden de verschillende ambtenaren en museumdirecteuren op het departement over de vraag wie dan wel in aanmerking zou komen, maar ze kwamen er niet uit. Alle andere kandidaten waren of ongeschikt of ook Joods. Uiteindelijk bleef er niets anders over dan Martin te vragen of hij wilde aanblijven.⁶ (#footnote6_vznBdHcluJND7Xl2SUdZnpDzLF52pDTRasxH1QD0Fk4_iHwum2EPOGBw) Martin, die bijna zijn hele leven aan het Mauritshuis had gewijd, was daar graag toe bereid. Terugblikkend was het misschien deze beslissing die het Mauritshuis gebouw, collectie en medewerkers veilig door de oorlog bracht.

In het Martin-archief vond ik ook een *Verantwoording*, een document dat Martin in 1953 als bijlage bij zijn ontslagbrief aan het ministerie had gestuurd. Daarin blikt hij terug op zijn bijna vijftigjarige dienst als rijksambtenaar. In maar negenennegentig woorden vat hij de oorlogsjaren samen, eindigend met de vreugdevolle uitspraak: 'Na de oorlog bracht ik alle schilderijen persoonlijk weer terug. Er was er niet één beschadigd!' Het was grotendeels de inzet van Martin geweest, die de collectie had beschermd. Hij liet kort voor de oorlog een bomvrije kluis onder het museum aanleggen, waar de belangrijkste stukken onderdak vonden. Om annexatie van het museumgebouw door de bezetter te voorkomen liet hij concerten in het museum geven. Maar hij moest zich ook schikken in het feit dat er propagandatentoonstellingen in het museum werden gehouden [afb. 8-10]. Het was een kwetsbare balans tussen meebewegen en verzet, waarbij Martins diplomatieke en rustige houding goed van pas kwam.

Impact op de Nederlandse kunstgeschiedenis

Het spreekt voor Martin dat ook na jarenlang onderzoek, een boek, een tentoonstelling en een proefschrift (beoogde afronding 2026), nog steeds niet alles over hem is gezegd.⁷ (#footnote7_WXYpJWRDmLG4Rs9zkeEsKu9cYzoRZnet6FDtF5foF-8_dXXalSx4hLrL) Veel van zijn kunsthistorische onderzoeksprojecten, bijvoorbeeld over de schilderkunst van de negentiende eeuw, zijn nog nauwelijks bestudeerd. De toenemende digitalisering van archieven maakt het tegenwoordig mogelijk om verschillende archiefonderdelen bij het RKD en daarbuiten weer met elkaar in verband te brengen, wat aanvullende kennis kan opleveren. Maar nu al wordt duidelijk dat Martin, met zijn veelzijdige interesses en onderzoeken, zijn vele functies en zijn grote netwerk, niet alleen een centrale rol in de Nederlandse museumwereld speelde, maar ook een aanzienlijke impact had op de Nederlandse kunstgeschiedenis en de ontwikkeling en professionalisering van het vak.

Marie Mundigler

Auteur

Marie Mundigler studeerde kunstgeschiedenis aan de Universiteit Wenen en aan de Universiteit van Amsterdam. Haar onderzoek richt zich in het bijzonder op de historiografie van de kunstgeschiedenis. Zij hoopt binnenkort aan de Universiteit van Amsterdam te promoveren op een biografie van kunsthistoricus en Mauritshuis-directeur Wilhelm Martin.

Deze RKD Story bevat elementen uit Q. Buvelot en F. van Vree (red.), *Huis in de storm – Mauritshuis in oorlogstijd*, Zwolle 2025 en M. Mundigler en E. de Visser, 'Wilhelm Martin en zijn onvoltooide catalogue raisonné van de Haagse School (1913-1919)', *Oud Holland* (verschijnt tweede helft 2025).

¹ W. Martin, *Het leven en de werken van Gerrit Dou beschouwd in verband met het schildersleven van zijn tijd*, proefschrift Universiteit Leiden, 1901.

- 2 Den Haag, RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, RKD-Archief 1932-1975 (0328), inv.nr. 26 (brief van Martin aan H. Gerson, 1 september 1949). Jaarverslag Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, 's-Gravenhage 1949, pp. 2-3.
- 3 Er zijn wel verschillende studies waarin Martin zijdelings wordt besproken, waaronder: F. Grijzenhout en H. van Veen, *De Gouden Eeuw in Perspectief. Het beeld van de Nederlandse zeventiende-eeuwse schilderkunst in later tijd*, Heerlen 1992; A. Hoogenboom, 'Kunstgeschiedenis aan de universiteit: Willem Vogelsang (1875-1954) en Wilhelm Martin (1876-1954)', in P. Hecht, C. Stolwijk en A. Hoogenboom, *Kunstgeschiedenis in Nederland*, Amsterdam 1998, pp. 25-44; C. Scallen, *Rembrandt, Reputation and the practice of connoisseurship*, Amsterdam 2004.
- 4 R. Ekkart, 'Wilhelm Martin, een kunsthistoricus in de schaduw van zijn tijdgenoten', *RKD Bulletin* 2008, p. 16 en R. Ekkart, 'Wilhelm Martin', in *Biografisch Woordenboek van Nederland*, deel 2, Den Haag 1985.
- 5 Het archief van het Mauritshuis is aan het Nationaal Archief overgedragen (NA 2.14.130).
- 6 J.G. van Gelder werd wel waarnemend directeur van het RKD en kon na de oorlog directeur van het Mauritshuis worden.
- 7 M. Mundigler, *Wilhelm Martin and the art of restoration in the Netherlands in the early 20th century*, masterscriptie Universiteit van Amsterdam 2019; M. Mundigler en E. de Visser, 'Wilhelm Martin en zijn onvoltooide catalogue raisonné van de Haagse School (1913-1919)', *Oud Holland* (waarschijnlijk tweede helft 2025); M. Mundigler, 'Wilhelm Martin – Directeur in Oorlogstijd', in Q. Buvelot en F. van Vree (red.), *Huis in de storm – Mauritshuis in oorlogstijd*, Zwolle 2025, pp. 86-95.